

Rakutsükkel ja selle kontroll

Taavi Päll

Vähiuuringute tehnoloogia arenduskeskus

23. oktoober 2013

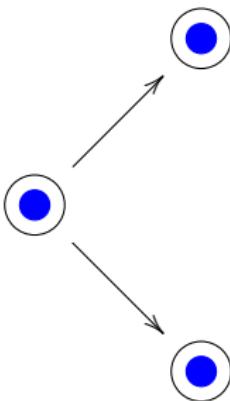
Rakkude kasv ja jagunemine

- Tsükliline rakkude kasv ja jagunemine on fundamentaalne protsess, millel põhineb igasugune bioloogiline kasv, organismi areng ja paljunemine.
  - Inimestel põhjustavad rakkude kasvu ja jagunemisega seotud defektid paljusid erinevaid haigusi, sealhulgas vähki.

Rakutsükkel

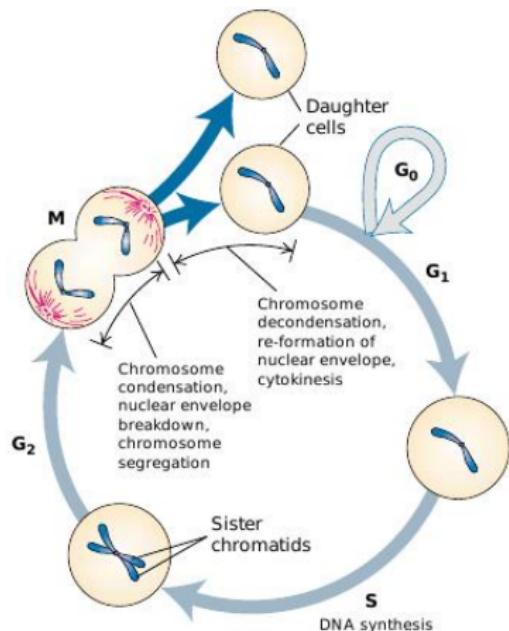
- Jagunemisprotsess, mis võimaldab rakkudel duplitseeruda.
  - Rakutsükli lõpp-produktid (tütarrakud) on samad mis algne materjal (emarakud).

Kromosomaalne tsükkeli

$$2N \rightarrow 4N \rightarrow 2N + 2N$$

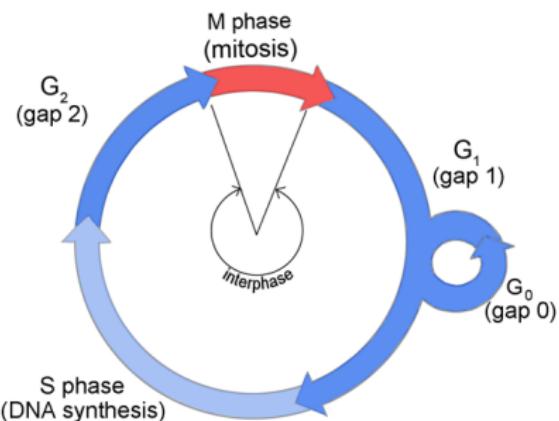
- Kromosoomide duplitseerumine ja jagunemine tütarakkude vahel.

Rakutsükli faasid

Raku pooldumisel

- Neli üksteisele järgnevat faasi: G1 → S → G2 → M faas.
  - G1, S ja G2 moodustavad **interfaasi**.
  - Mitoosi faasid on **profaas**, **metafaas**, **anafaas** ja **telofaas**.

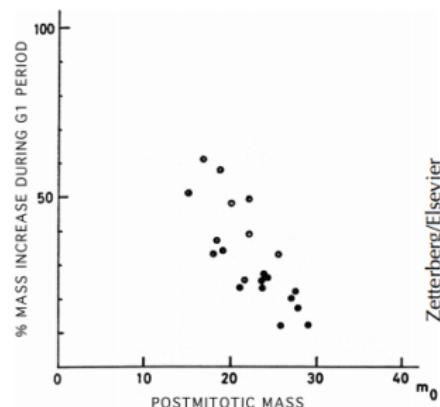

G₁-faas

G_1 on raku tsükli faas, mis algab peale mitoosi ja kestab kuni DNA replikatsiooni alguseni S-faasis.

G₁-faasis toimub

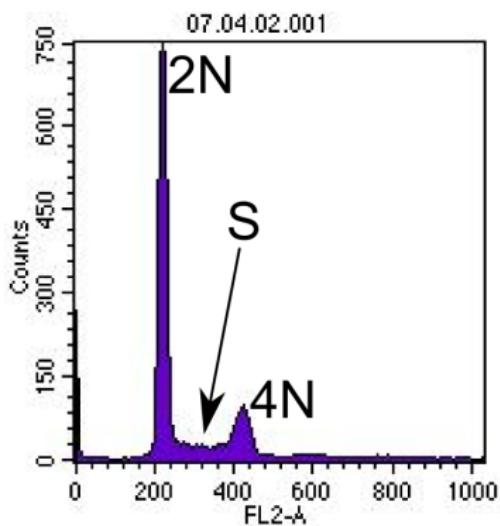
- **rakkude kasv** – pärmil kindlasti, imetaja rakkude puhul pole päris kindel.
  - **ettevalmistus S-faasiks** – pre-replikatsiooni komplekside moodustumine.

Rakkudel mis on G_1 alguses suuremad on G_1 -s väiksem ja juurdekasv.

S-faasis toimub genoomse DNA süntees

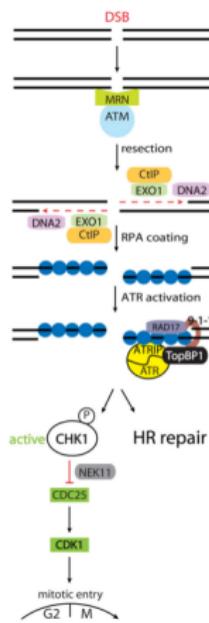
- Kromosoomide duplitseerumine leiab aset S faasis.
  - Kogu genoom tuleb kopeerida täpselt ja ainult üks kord.
  - Kõiki replikatsiooni alguspunkte kasutatakse ainult ja ainult üks kord.
  - Duplitseerunud õdekromsoomid peavad jäälma kõrvuti, mille eest vastutavad kohesiinid.

G₂-faas

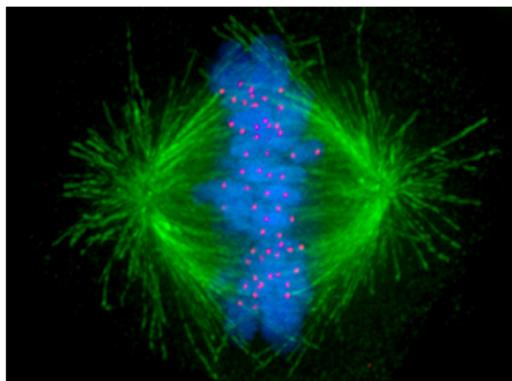
G_2 -faas on intervall DNA sünteesi eduka lõpu ja mitoosis toimuva kromosoomide lahknemise vahel

- suhteliselt lühike
  - M-faasis vajalike valkude süntees
  - viimane DNA kvaliteedikontroll
    - G₂ kontrollpunkt

M-faasis toimub kromosoomide lahknemine

- **Profaasis** toimub kromosoomide kondenseerumine.
- Moodustub mitoosikääv.
- **Metafaasis** joonduvad õdekromatiigid.
- **Anafaasis** toimub õdekromatiidide lahknemine poolustele.
- **Telofaasis** moodustub uuesti tuumamembraan ja tuum.
- Tsütokinees.

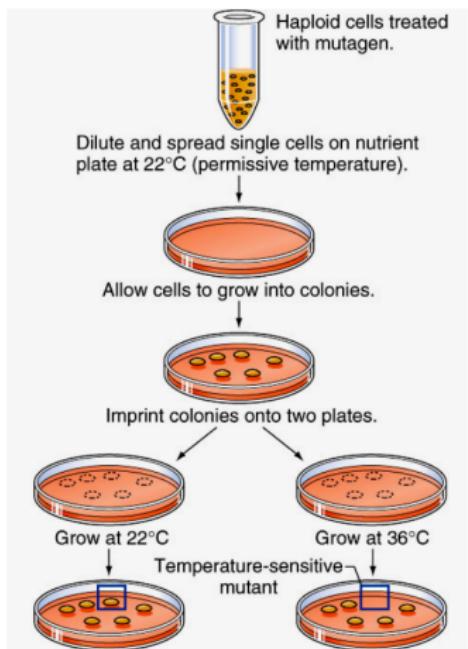

Põhiline rakutsükli regulatsioonis

Kuidas tagada et rakutsükli faasid toimuksid õiges järjekorras

- Tuuma tsükli koordineerimine raku kasvu ja pooldumisega.
- Replikatsioon peab toimuma vaid üks kord rakutsükli jooksul.
- Replikatsioon peab eelnema kromosoomide lahknemisele.
- Kromosoomide lahknemine peab omakorda olema toimunud enne tsütokineesi e. raku jagunemist.

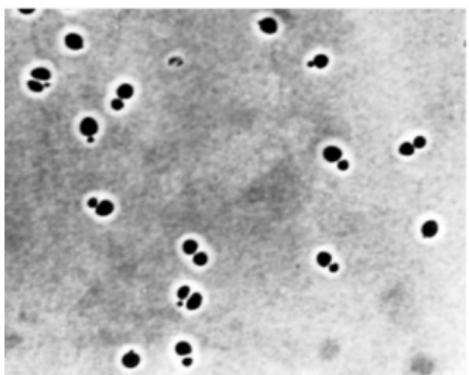
Temperatuuritundlike mutantide isoleerimine pärnis

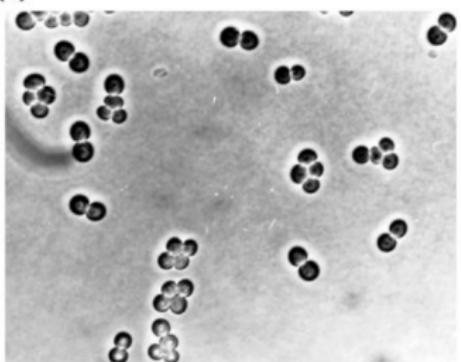
Haploidsetel organismidel, nagu pärn, on kõik mutatsioonid dominantsed

- Mutandid kasvavad normaalselt permissiivsel temperatuuril
- Mutandid kaotavad geenifunktsiooni restrikteerival temperatuuril

Pärmi rakutsükli mutandid

(a)

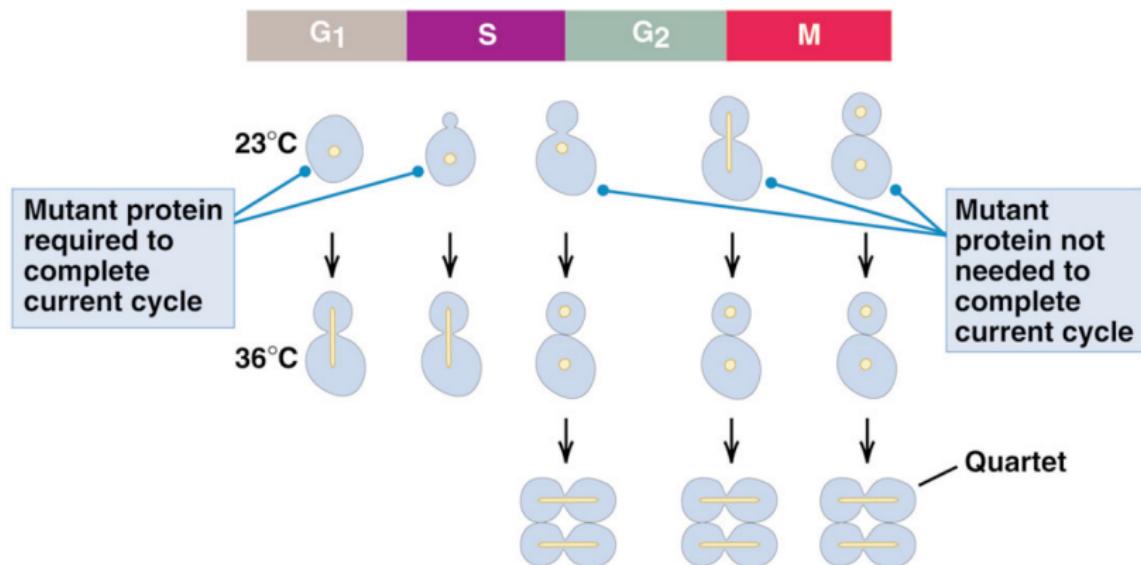

Rakutsükkel

Permissiivsel temperatuuril on pärmpopulatsioonis erineva suurusega pungasid.

Restrikteerival temperatuuril kasvatamine näitab et rakud on läbinud esimese rakutsükli ja arresteerunud teises.

Temperatuuritundlike mutantide kasutamine geeni funktsiooni sidumisel rakutsükli faasiga

Mutantide isoleerimine

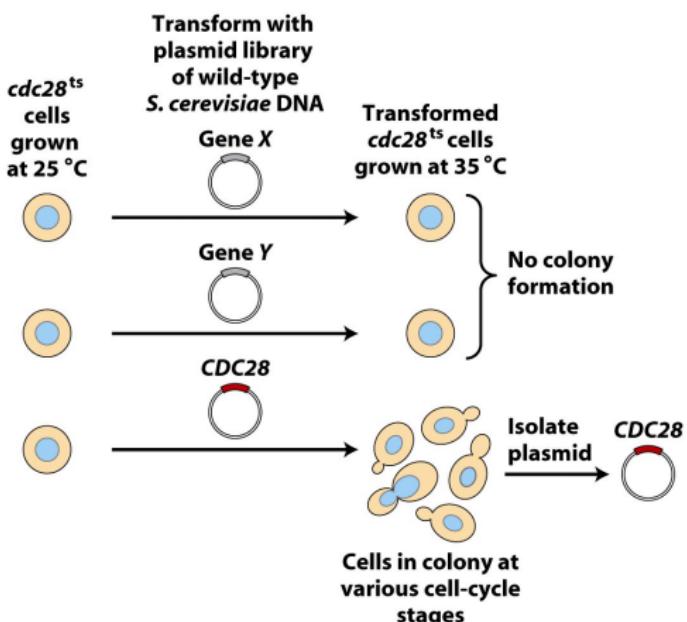

Figure 20-4
Molecular Cell Biology, Sixth Edition
© 2008 W.H. Freeman and Company

Pärmist isoleeritud rakutsüklit reguleerivad geenid

TABLE 20-1 Selected Cyclins and Cyclin-Dependent Kinases (CDKs)

TABLE 20-1 Selected Cyclins and Cyclin-Dependent Kinases (CDKs)	
ORGANISM /PROTEIN	NAME
<i>S. POMBE</i>	
CDK (one only)	Cdc2
Mitotic cyclin (one only)	Cdc13
<i>S. CEREVISIAE</i>	
CDK (one only)	Cdc28
Mid-G ₁ cyclin	Cln3
Late-G ₁ cyclins	Cln1, Cln2
Early S-phase cyclins	Clb5, Clb6
Late S-phase and early mitotic cyclins	Clb3, Clb4
Late mitotic cyclins	Clb1, Clb2

NOTE: Those cyclins and CDKs discussed in this chapter are listed and classified by the period in the cell cycle in which they function. A heterodimer composed of a mitotic cyclin and CDK is commonly referred to as a *mitosis-promoting factor (MPF)*.

Table 20-1 part 1

Molecular Cell Biology, Sixth Edition

© 2008 W.H. Freeman and Company

TABLE 20-1 Selected Cyclins and Cyclin-Dependent Kinases (CDKs)

TABLE 20-1 Selected Cyclins and Cyclin-Dependent Kinases (CDKs)	
ORGANISM /PROTEIN	NAME
VERTEBRATES	
Mid-G ₁ CDKs	CDK4, CDK6
Late-G ₁ and S-phase CDK	CDK2
Mitotic CDKs	CDK1, CDK2
Mid-G ₁ cyclins	D-type cyclins
Late-G ₁ and S-phase cyclin	Cyclin E
S-phase and mitotic cyclin	Cyclin A
Mitotic cyclins	Cyclin A, Cyclin B

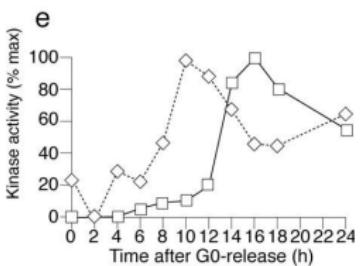
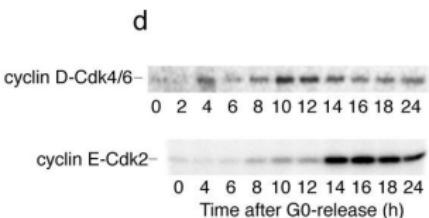
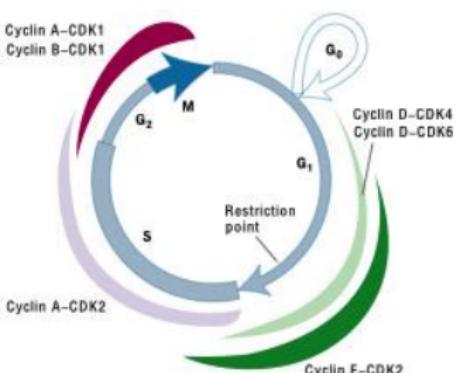
NOTE: Those cyclins and CDKs discussed in this chapter are listed and classified by the period in the cell cycle in which they function. A heterodimer composed of a mitotic cyclin and CDK is commonly referred to as a *mitosis-promoting factor (MPF)*.

Table 20-1 part 2

Molecular Cell Biology, Sixth Edition

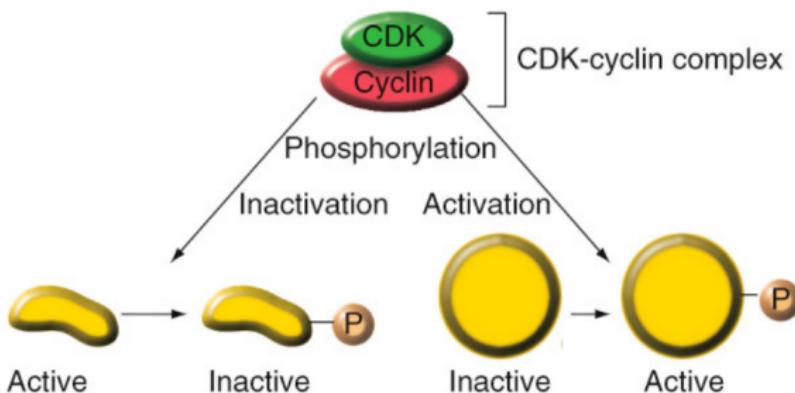
© 2008 W.H. Freeman and Company

Tsükliin-CDK komplekside järjestikune aktivatsioon

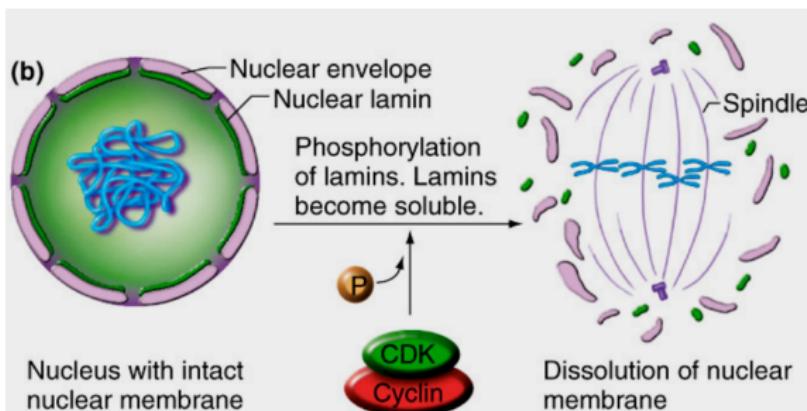

Tsükliinid ja tsükliin kinaasid

Tsükliin-sõltuvad kinaasid (CDK) reguleerivad rakutsüklit fosforüleerides teisi valke

Tuumma lamiinid on CDK substraadiks

Rakutsükli eri faasides on aktiivsed erinevad tsükliin-kinaasi kompleksid

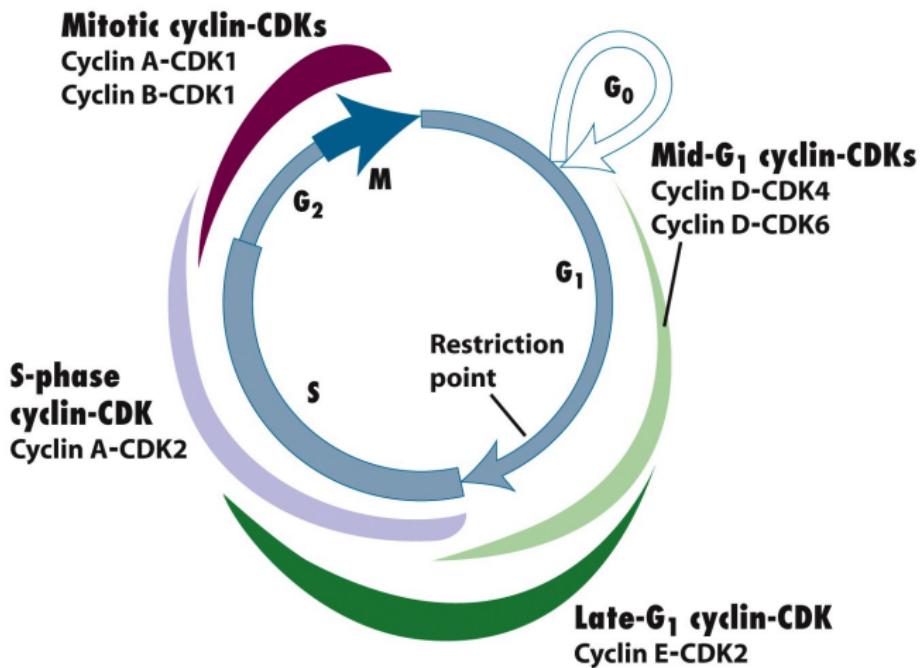
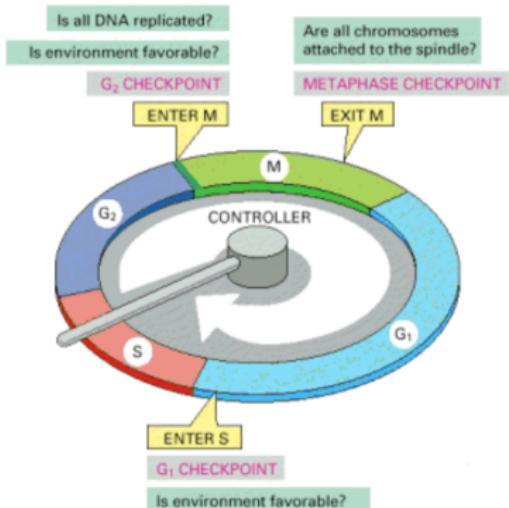

Figure 20-32
Molecular Cell Biology, Sixth Edition
© 2008 W.H. Freeman and Company

Rakutsükli kontrollpunktid

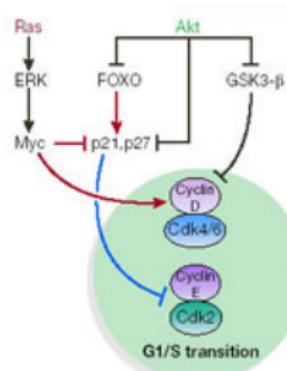

Genoomi stabiilsuse rakutsüklis tagavad kolm kontrollpunktit

- $G_1 \rightarrow S$ kontrollpunkt
  - $G_2 \rightarrow M$ -faasi kontrollpuntid
  - metafaasi kontrollpunkt

G₁ restriktioonipunkt

- toimib hilises G₁-s
- kontrollib G₁→S üleminekut
- rakud ei sõltu enam mitogeensetest signaalidest S-faasi sisenemisel (nt. kasvufaktorid) kui D-tsükliinid on aktiveeritud ja pRb inaktiveeritud

$G_1 \rightarrow S$ kontroll: raku kasv ja rakuvälised signaalid

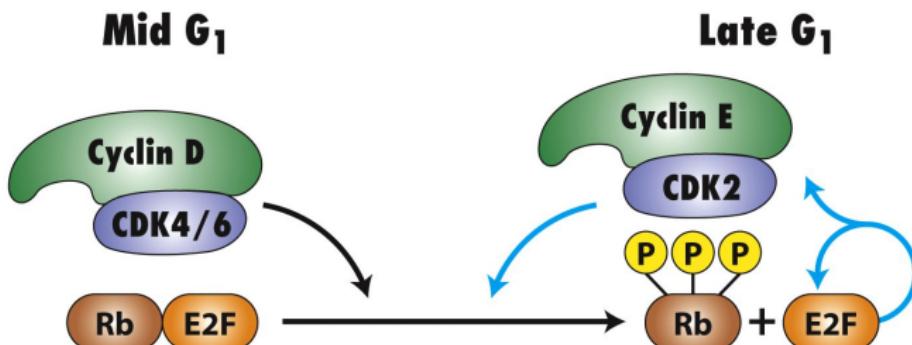

Figure 20-33
Molecular Cell Biology, Sixth Edition
© 2008 W.H. Freeman and Company

Positiivsed signaalid

- kasv, ellujäämissignaalid, mitogeenid

Negatiivsed signaalid

- tsütostaatilised, genotoksilised, metaboolsed, onkogeensed, oksüdatiivne stress

E2F märklaudgeenid

- tsüklipiin E,
- DNA replikatsiooni toetava kompleksi valgud: ORC-id, MCMs, DNA polymerase alfa,
- järgmistes sammudes vajalikud valgud: tsüklipiin B, Cdk1 ja erinevad DNA kvaliteedikontrolli valgud.

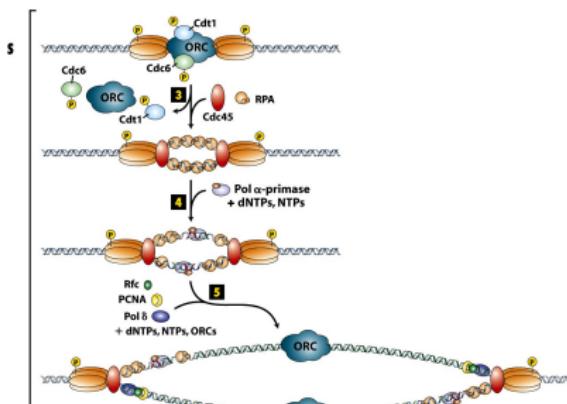

Figure 18-32 part Z
Molecular Cell Biology, Sixth Edition
© 2009 W.H. Freeman and Company

DNA metabolismi kontroll: ATM & ATR – DNA kahjustusi kontrollivad kinaasid

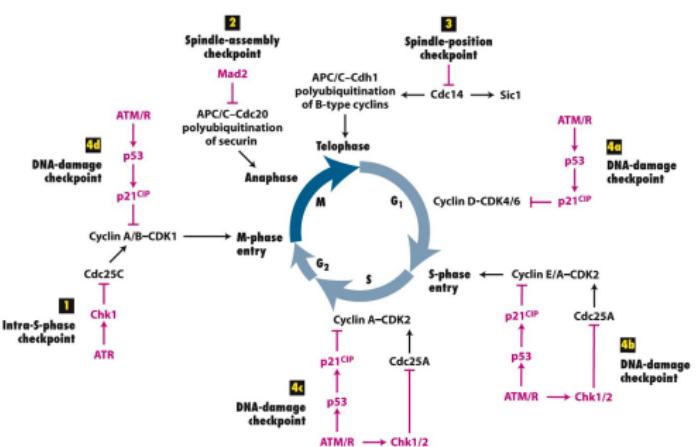
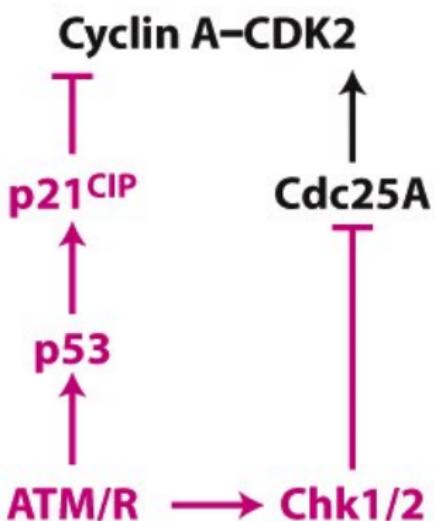

Figure 20-35
Molecular Cell Biology, Sixth Edition
© 2008 W.H. Freeman and Company

DNA kahjustused või replikatsioonikahvli arrest aktiveerivad kinaasid

- ATM (ataxia telangiectasia mutated)
- ATR (ATM and Rad3-related)

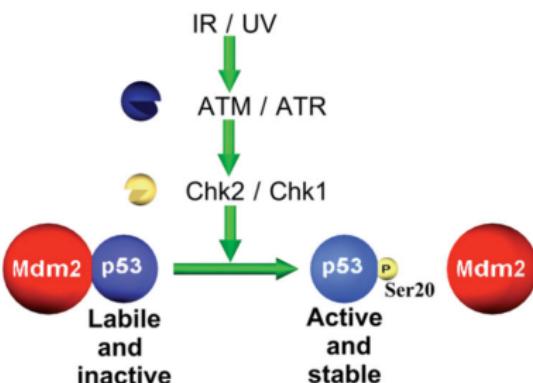
DNA kvaliteedikontrolli mehhanismid: p53 sõltuv ja p53-sõltumatu rada

p53 tuumorsupressor

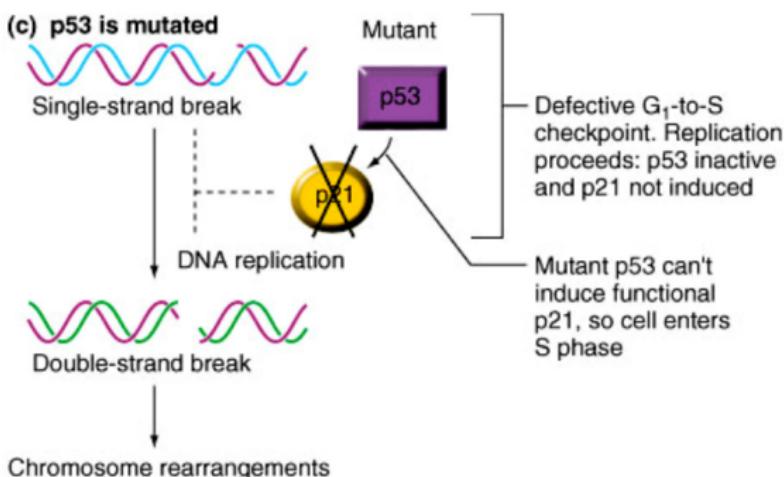
p53 toimib mitme mehhanismi kaudu:

- Aktiveerib DNA reparatsiooni ensüüme, kui DNA on kahjustatud.
- Blokeerib rakutsükli õiglalineku G1/S kontrollpunktis.
- Suunab rakke apoptoosi.

Mutantne p53

p53 on muteerunud keskmiselt 45% kasvajates. Munasarja-vähi puhul isegi 95% juhtudel.

Kromatiidide lahknemine

Õdekromatiide hoiavad koos kohesiinid

Kohesiinide lagundamist kontrollib APC^{CDC20} ubikvitiin-ligaasi kompleks.

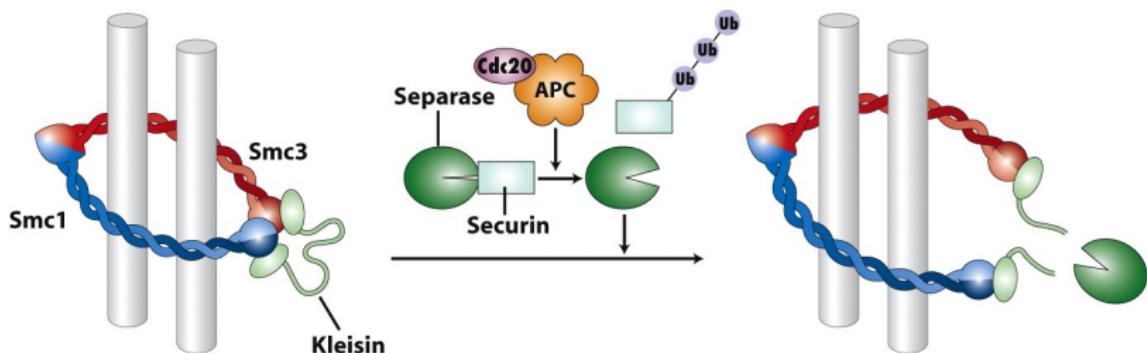

Figure 20-23
Molecular Cell Biology, Sixth Edition
© 2008 W.H. Freeman and Company

Mitoosikäävi kontrollpunkt

Kas kõik kinetohoorid on seotud mitoosikäävi mikrotuubulitega?

- MAD (*mitotic arrest deficient*) valk seostub vabadele kinetohooridele ja inhibeeriib APC^{CDC20} aktivatsiooni.
- MAD seob ning blokeerib CDC20.

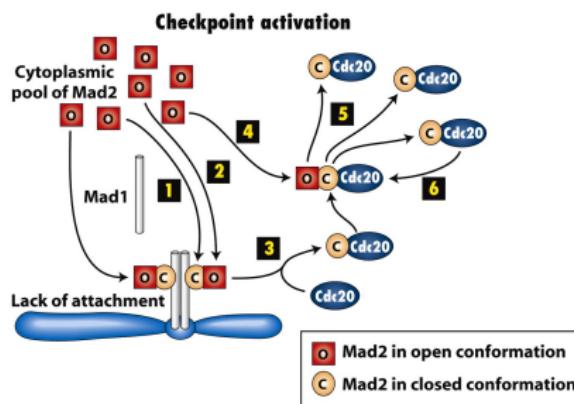

Figure 20-36a
Molecular Cell Biology, Sixth Edition
© 2008 W.H. Freeman and Company

Sagedasemad mutatsioonid kasvajates

Cell cycle

4.1	0.0	0.5	0.7	21.3	1.0	0.0	6.6	14.9	0.0	0.4	3.6	CDKN2A
14.3	1.8	0.5	8.3	3.0	0.2	0.0	5.3	6.9	1.9	3.9	3.2	RB1
4.1	0.9	1.6	0.3	1.7	1.4	0.0	3.1	0.6	2.9	2.2	1.5	CDK12
2.0	0.9	1.0	0.3	0.7	0.0	0.0	1.8	0.0	0.3	0.9	0.7	CDKN1B
2.0	0.1	0.0	0.0	0.3	0.0	0.0	0.9	0.6	0.0	5.2	0.6	CCND1
12.2	0.0	0.0	0.3	0.0	0.2	0.0	0.4	1.2	0.3	0.0	0.6	CDKN1A
0.0	0.0	0.0	1.0	0.0	0.2	0.0	0.0	0.6	0.6	0.0	0.2	CDKN2C

Genome integrity

50.0	32.9	58.6	28.3	69.8	2.2	7.5	51.8	79.3	94.6	27.8	42.0	TP53	
11.2	2.1	5.7	1.4	2.7	2.9	0.0	7.9	4.0	1.3	6.5	3.3	ATM	
8.2	1.2	1.0	5.5	4.3	1.9	0.0	6.1	5.8	0.6	3.0	2.8	ATRX	
6.1	1.7	1.6	1.4	3.7	1.9	0.0	5.7	5.8	3.2	4.4	2.7	BRCA2	
4.1	0.8	2.1	1.4	5.3	1.2	0.0	5.7	4.0	0.6	7.0	2.4	ATR	
10.2	0.9	1.0	4.1	0.7	1.7	3.0	3.0	2.6	3.5	1.0	3.9	2.2	STAG2
4.1	0.3	0.0	0.7	1.0	10.1	0.0	1.3	0.6	0.6	2.2	2.0	BAP1	
4.1	1.6	0.0	1.0	2.7	1.0	0.0	3.5	5.2	3.5	0.9	1.9	BRCA1	
3.1	0.8	1.6	1.7	1.0	0.5	3.5	1.3	0.6	1.3	4.4	1.5	SMC1A	
1.0	0.4	0.0	1.4	1.7	1.2	3.5	2.6	2.3	0.3	0.4	1.2	SMC3	
2.0	0.4	0.0	1.7	2.3	0.7	0.0	0.9	1.2	0.3	1.3	0.9	CHEK2	
2.0	0.5	1.0	0.3	1.0	0.0	2.5	2.6	1.2	0.3	0.9	0.9	RAD21	
12.2	0.1	0.5	0.0	0.3	0.2	0.0	1.3	0.0	0.3	0.4	0.7	ERCC2	